

DOI 10.33190/0027-2833-311-2020-2-005

ЛЕПТА БИБЛЕЙСКОЙ МУДРОСТИ: РУССКО-СЛАВЯНСКИЙ СЛОВАРЬ БИБЛЕЙСКИХ КРЫЛАТЫХ ВЫРАЖЕНИЙ И АФОРИЗМОВ С СООТВЕТСТВИЯМИ В ГЕРМАНСКИХ, РОМАНСКИХ, АРМЯНСКОМ И ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКАХ / под общ. ред. Е. Е. Иванова, В. М. Мокієнко, Д. Балаковой, Х. Вальтера.

Могилев : Могилев. гос. ун-т имени А. А. Кулешова, 2019. Т. 1 : А–О. 288 с.; Т. 2 : П–Я. 308 с.

Рецензована праця на сьогодні не має аналогів у світовій лексикографії. Це перекладний словник біблійних крилатих висловів та афоризмів дев'ятнадцятьма мовами, над яким працювало 20 учених з 15 європейських країн. Роботу великого міжнародного колективу лексикографів очолив визнаний фахівець у галузі слов'янської фразеології, пареміології й ептології проф. В. М. Мокієнко, автор російськомовної частини, що становить 130 одиниць біблійного походження. Слов'янські еквіваленти до них зібрали: Є. Є. Іванов (Білорусь), Н. Прасолова-Милчовска (Македонія), Е. Коморовська (Польща), Д. Дракулич-Прийма (Сербія), Д. Балакова (Словаччина), Е. Кржишнік (Словенія), Н. Райнохова та Я. Шинделаржова (Чехія), Н. Ф. Венжинович (Україна), Ж. Фінк-Арсовські (Хорватія). Англійські відповідники добирала М. С. Гутовська, вірменські — А. Саркісян, іспанські — М. Руїс-Соррил'я, італійські — А. Морпурго, німецькі — Х. Вальтер, французькі — О. С. Макарова, шведські — О. С. Альошин, грузинські — З. К. Адамія і протоієрей М. Чабашвілі. Серед згаданих авторів немає випадкових людей: більшість із них давно й плідно досліджує проблеми фразеології, її етимологічні й функціональні аспекти. Так, В. М. Мокієнко є одним із співавторів тлумачного словника бібліїзмів російської мови, Х. Вальтер — німецько-чеського словника, а разом учені видали німецько-російський словник біблійних фразеологізмів; А. Саркісян є укладачем російсько-вірменського словника крилатих висловів зі Святого Письма; З. К. Адамія активно досліджує біблійні сталі звороти в грузинській та інших мовах, Н. Ф. Венжинович — в українській; Є. Є. Іванов є відомим білоруським ептографом¹.

Вихід друком двотомного словника став запланованим результатом міжнародного наукового проекту «Європейський словник бібліїзмів» («European Dictionary Biblicalisms», 2014–2015 pp.), якому передувала кропітка багаторічна робота. Назва праці — біблійна аллюзія на попередні словники, що крок за кроком створювалися на матеріалі різних мов. Спочатку Д. Балакова, Х. Вальтер і В. М. Мокієнко видали тримовний довідник «Лепта біблейской мудрости. Краткий русско-словацко-немецкий

¹ Мокієнко В. М., Лилич Г. А., Трофимкина О. И. Толковый словарь библейских выражений и слов. Москва, 2010. 639 с.; Walter H., Fojtů P. Schwarzes Schaf, falscher Prophet, barmherziger Samariter : Deutsch-tschechisches Wörterbuch biblischer Phraseologismen mit historisch-etymologischen Kommentaren. Greifswald, 2012. 176 S.; Walter H., Mokiienko V. Deutsch-russisches Wörterbuch biblischer Phraseologismen: Mit historisch- etymologischen Kommentaren. Greifswald, 2009. 199 S.; Саркісян А. Г. Русско-армянский словарь библейских крылатых слов. Тула, 2001. 234 с.; Adamia Z. Comparative analysis of Biblical phraseological units (in Russian, English and Georgian languages). *Scientific Journal West — East*. 2019. Vol. 1. No 1. (March). P. 20–26; Венжинович Н. Ф. Концептосфера «Бог» в українській фразеологічній картині світу. *Studia Slavistica. Ономастика. Топоніміка : зб. наук. праць*. Ужгород, 2009. Вип. 10. С. 36–43; Венжинович Н. Ф. Утілення євангельської мудрості у фразеологічних виразах української та російської мов. *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2011. Вип. 25. С. 40–44; Іваноў Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. — XX ст. : тлумачальны слоўнік. Магілёў, 2011. 164 с.

словарь крылатых слов» (Ружемберок, Грайфсвальд, Санкт-Петербург, 2012 р.). Потім до них долучилися Н. Ф. Венжинович, М. С. Гувовська та Є. Є. Іванов, подвоївши кількість описаних мов. У розширеному складі колектив науковців опублікував словник «Лепта библейской мудрости. Библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках» (Могильов, 2014 р.).

Звернення лексикографів до усталених висловів, що походять з Біблії, є обґрунтованим та актуальним завданням. З одного боку, немає у світі іншої книги, яка б так глибоко вплинула на лінгвокультури різних народів. Біблійні теми й мотиви засвоїли європейські мови, які сповідували християнство. Крылаті вислови, словосполучення й цілі речення відокремлювалися від першоджерела і в кожній мові зазнавали своєї специфіки. Виявити й описати цю специфіку було завданням укладачів словника. З іншого боку, через атеїзм, який тривалий час був панівною ідеологією в багатьох країнах, фразеологізми біблійного походження, продовжуючи більш або менш активно використовуватися в мовленні, майже втратили асоціативний зв'язок із першоджерелом. Відродження забутих християнських цінностей сприяло мовно-культурній актуалізації біблійної фразеології. З'ясувати ступінь дійсного проникнення біблійних реалій і контекстів у сучасну мовну свідомість носіїв різних мов — таке надзавдання ставили перед собою укладачі. І в цьому знову виявляється зв'язок з більш раннім проектом 2010 р. «Біблія і християнство у фразеології» («Bible and Christianity in Phraseology»), започаткованим у Ружомберкському католицькому університеті Д. Балаковою. Його результати було узагальнено в монографії «Наследие Библии во фразеологии» Д. Балакової, В. Ковачової та В. М. Мокієнка (Грайфсвальд, 2013 р.). Основу цієї студії становив соціолінгвістичний експеримент — анкетування та зіставний аналіз відповіді студентів з Ружомберка, Пскова, Санкт-Петербурга і Грайфсвальда як носіїв трьох мов (словацької, російської, німецької) та представників трьох християнських конфесій (католицької, православної, протестантської). Завдання респондентів (по 130 з кожної країни) полягало в оцінці наведених прикладів з погляду знання / незнання або використання / невикористання їх у своєму узусі. У межах цих основних параметрів дослідники оцінювали відповіді за допоміжними кваліфікаторами: 1) активне знання — знаю, використовую, вмію пояснити; знаю, використовую, не вмію пояснити; 2) пасивне знання — знаю, не використовую, вмію пояснити; знаю, не використовую, не вмію пояснити; 3) незнання — не знаю. До корпусу біблійної фразеології автори відносили різноструктурні одиниці: фразеологізми (*от Адама, во веки веков, глас вопиющего в пустыне, изливать душу, дух и буква, дни его сочтены*) і паремії (*Всему свое время, Кто сеет ветер, пожнет бурю, Несть пророка в отечестве своем*). Оцінюючи відповіді, автори дослідження зосередили свою увагу не лише на фразеологічній компетенції респондентів (їх умінні дати адекватну семантичну інтерпретацію бібліїзму), але й на вмінні співвідносити фразеологізми з їх мотивувальним джерелом — Біблією.

Опитування показало, що знання Біблії в усіх трьох країнах тяжіє до спаду: респонденти або неясно тлумачили значення того чи іншого біблійного фразеологізму, мали лише приблизне уявлення про його біблійне походження, або не знали вислову зовсім, хоча він активно функціонує не лише в класичній літературі, а й у сучасному мовленні. На цьому тлі очевидним і переконливим є те значення, яке має рецензований словник у теоретичному й прикладному аспектах. Так, у передмові до свого полілінгвального словника Є. Є. Іванов і В. М. Мокієнко висловили сподівання, а ми зі свого боку виражаємо тверду впевненість, що видання «допоможе носіям різних мов (особливо молоді) свідомо висловити своє ставлення до загального культурного спадку Європи, підвищить культуру їхнього мовлення та — що, можливо, найголовніше! — спонукатиме вдумливо використовувати мовні одиниці, що сягають Біблії».

Як і належить серйозній лексикографічній праці, словник містить, крім передмови, достатній довідковий матеріал (див. список словників біблійзмів і видань Біблії всіма дев'ятнадцятьма мовами) та необхідні індекси, що допомагають читачам згідно з нумерацією реєстрових одиниць швидко знаходити будь-який з описаних фразеологізмів кожної із залучених європейських мов (див. у кінці другого тому). Щоб полегшити орієнтування в тексті самого словника, він поділений на частини, у назви яких винесені субвокабули: компоненти-іменники, а за їх відсутності у стійкому вислові — дієслова.

Укладання фразеологічного матеріалу за таким принципом посилює лінгвокультурологічну спрямованість багатомовного словника, бо зосереджує увагу на ключових компонентах, уможливує виявлення універсального чи національно специфічного в мові різних народів. Власне, звернення до групи бібліїзмів і добір одиниць опису було зорієнтовано на актуальний у сучасному мовознавстві аспект: співвідношення «свого» та «чужого» в мові й мовленні.

Передбачувані авторами відмінності за кількісними та якісними показниками бібліїзмів різних мов, пов'язані з різними перекладацькими традиціями (пор., зокрема, біблійні тексти мовами, що належать до ареалу *Slavia Orthodoxa*, та мовами, переклад на які здійснювався за посередництвом латини) найвиразніше виявляються при ознайомленні зі змістом словникових статей.

Їхня структура однакова. Кожна відкривається російськомовним розділом, в якому бібліїзм детально описується: у зоні вокабули дається його кваліфікація за стилістичними ознаками; далі йде зона семантизації, потім — зона джерела. Цей розділ завершується, за потреби, посиланням на інші статті і / або уточненнями щодо прототипів вислову, поясненням архаїзмів.

У полілінгвальному розділі еквіваленти розташовані в алфавітному порядку назв мов, кожний з яких супроводжується біблійними контекстами відповідною мовою. Зазначимо, що це дає можливість виявляти шляхи перетворення цитати на крилатий вислів і / або фразеологізм, які зазвичай характеризуються власними, відмінними від прототипу, формально-змістовими рисами. Якщо семантичні структури багатозначної одиниці в російській та інших мовах не збігаються, це фіксується. Наприклад, у статті 115 в англійському підрозділі перераховуються номери значень, наявних у відповідника російського звороту, і роз'яснюється міжмовна відмінність: *The Russian phrase блудный сын is also used of a dissipated, immoral person.*

Насиченість різноманітною інформацією і доступність викладу, безперечно, слугуватиме надійним джерелом для потенційних користувачів цієї праці — від школярів до науковців-філологів та представників суміжних дисциплін.

Приємно визнавати, що задум відносно створення багатомовного словника біблійних крилатих слів і фразеологізмів, озвучений нами ще у 90-ті роки незалежно від інших мовознавців, успішно реалізований. Але чи можна ставити крапку?

Наступним кроком має бути охоплення всіх європейських мов, збільшення кількості реєстрових одиниць, повнота лексикографічного опису, яка передбачає, зокрема, демонстрацію бібліїзмів у сучасному живому мовленні. Зрозуміло, що обсяг такої лексикографічної праці завеликий для паперових книг, друк яких пов'язаний з відомими у наш час труднощами. Отже, треба створювати електронний словник, доступний для кожного і — що особливо важливо — співзвучний звичайному для молоді формату комунікації.

У такому словнику знайдеться місце і для детальнішої семантичної розробки, яка має висвітлити національну специфіку звороту насамперед завдяки розкриттю його внутрішньої форми. Якщо повернутися до згаданого бібліїзму рос. *блудный сын*, то, як пишуть дослідники, у російській мові, як і в інших східнослов'янських мовах, прикметник характеризується «поліфонічністю» семантики, бо поєднує два значення: 'розпутний' і 'духовно заблудлий'. Інакшу внутрішню форму мають чеський фразеологізм *marnotratný syn* і словацький *márnotratný syn*, які виражають ідею нерозумного, марнотратного витрачання грошей².

В електронному словнику можна також максимально послідовно розробити питання про узуальне й оказіональне варіювання структури бібліїзмів. Наші спостереження за їх функціонуванням у мовленнєвій практиці носіїв східнослов'янських мов свідчать про те, що в цілому у фразеографії недостатньо відображено варіювання сталих зворотів у межах норми, на яке звертають увагу укладачі полілінгвального словника. І тут, до речі, визначенню варіантного компонента фразеологізму можуть сприяти наявні в інших мовах лексичні еквіваленти. Так, у двотомнику у статті 32 до російського звороту *ни на йоту; ни на одну (единую) йоту* зафіксовані такі українські варіанти: *ані на йоту; і на йоту; ні на йоту*. Пошук у Національному корпусі російської мови дав результат, що демонструє давність поширення варіанта *и на йоту*, ще не зафіксованого в словниках, пор.: «Карбышеву было за сорок,

² Лилич Г. А., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Библиизмы в русском, чешском и словацком литературных языках. *Вестн. СПбГУ. Сер. 2.* 1993. Вып. 3. С. 56–57.

а Величке — за шістьдесят, но в ролі старшого оказался Карбьшев. <...> Однак все эти пертурбации ни в чем *и на йоту* не изменили давних чувств доброжелательства Константина Ивановича к Дмитрию Михайловичу» (С. Голубов. Когда крепости не сдаются, 1954), «Теперь расхохотались все: и грузины, и армяне. Конечно, никто *и на йоту* не верил в каких-то “духов тундры”» (Э. Тополь. Красный газ, 1983–1984), «Вы, расщепители материи, вы называтели новых игрушек, вы *и на йоту* не приближаетесь к Истине, ибо усилия ваши устремлены в противоположном направлении» (М. Палей. Кабирия с Обводного канала, 1990), «Император лишь уверовал в свою полную безнаказанность и непогрешимость. Но нрав его от этого не сделался *и на йоту* менее крутым» (Вся Европа, 2011, № 1). У попередній статті до українських варіантів *ні одна йота; ані йота єдина* треба додати *жодної йоти*; див. у сучасній пресі: «Нова церква не буде мати в своїх стінах *жодної йоти* політичності, а передусім має бути проповідь Слова Божого» (Подільські Вісті, 20.12.2018), «<...> конституція — не Святе Письмо, в якому не можна змінювати *жодної йоти* — це проект побудови нашого спільного дому, який за означенням підлягає індивідуалізації та вдосконаленню» (День, 22.05.2013).

Ще багатшою є варіантність бібліїзму рос. *в костюме Адама* — укр. *у костюмі Адама* (стаття 42). В інших слов'янських мовах їм відповідають: п. *w stroju Adama*, серб. *у Адамовом оделу (костиму)*, слц. *v Adamovom rúchu*, ч. *v Adamově rouše (rouchi)*. Пор. у російських та українських контекстах: «Штейн всегда был готов к любым приключениям, которые иногда заканчивались в милиции — например, купание в фонтане *в одежде Адама* <...>» (Шахматное обозрение, 2004, № 10), «Раздевался титулярный советник медленно... Наконец, остался *в наряде Адама*» (Б. Акунин. Алмазная колесница), «Однажды в одном из средних классов Пажеского корпуса во время урока г-на Триполи ворвался камер-паж буквально *в райской одежде праотца Адама*» (Н. Новиков. К. Н. Батюшков под гнетом душевной болезни), «Констанция критически осмотрела своего любовника и засмеялась. <...> “Ах, д'Артаньян, вы просто комичны в своём *адамовом наряде* со шпагой в руках”» (А. Заиров, М. Филинков. Королевский сервиз), «Я сخیльний припускати, що це просто божевільний, який проводить свої канікули на природі *в одязі Адама*, але без Єви» (Pjambrosia.kherson.ua.), «<...> Оникій Бевзь перед громадою лишився, голий, мов бубон, мов турецький святий, голісінський, навіть не *в одязі Адама* <...>» (О. Ільченко. Козацькому роду нема переводу) «Модель Патрік Ріббсатер і його дружина Аві Сіва у “*вбраннях Адама і Єви*” знімаються оголеними у фотосесії для рекламної акції «Люди за хороше ставлення до тварин» (Gru-ua.info/dphoto). Подібну варіантність, щоправда в поодиноких випадках, допускає також чеська мова, пор.: «“Svlékání mi dělá obrovskou radost”, — vysvětluje *v Adamově kostýmu* tuhle svou vášeň», «Heinrich Lahmann léčil vzduchem a sluncem, zeleninou a spaním při otevřeném okně a Kafka pak zásady vštěpené u dr. Lahmanna dodržoval celý život, včetně pravidelného patnáctiminutového ranního cvičení *v Adamově oděvu*», «Na vysloužilém motoru by měl sedět zralý jinoch *v Adamově obleku*» (приклади з Чеського національного корпусу, фонд syn v8).

Як прихильник і послідовник ларинського принципу лексикографічної повноти, В. М. Мокієнко разом з інтернаціональною командою, сподіваємося, візьмуться й за цей нелегкий шмат словникової роботи.

Загалом же рецензована праця переконливо засвідчує, що російсько-слов'янський словник біблійних крилатих висловів та афоризмів з відповідниками в германських, романських, вірменській і грузинській мовах демонструє спільність і спадкоємність коренів християнської культури православної й неправославної Європи. Праця є великим стимулом для успішного дослідження проблем функціонування мов, реалій і заповітних духовних цінностей, спільних і насущних для всього сучасного глобалізованого світу.

Ми ж, користуючись нагодою, щиро вітаємо Валерія Михайловича Мокієнка з ювілеєм і бажаємо наснаги та здоров'я для реалізації нових масштабних проєктів.

Л. Даниленко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна
Електронна пошта: dankoua@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-0252-8120>

Л. П. Дядечко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна
Електронна пошта: eptonim@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-7638-7163>

L. Danylenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
E-mail: dankoua@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-0252-8120>

L. P. Diadchko

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
E-mail: eptonim@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-7638-7163>

A MITE OF BIBLICAL WISDOM : A RUSSIAN-SLAVIC DICTIONARY OF WINGED EXPRESSIONS AND APHORISMS OF BIBLICAL ORIGIN, WITH GERMANIC, ROMANCE, ARMENIAN, AND GEORGIAN EQUIVALENTS / Ed. by E. E. Ivanov, V. M. Mokienko, D. Balakova, H. Walter.
Mogilev : Mogilev State A. Kuleshov Univ. Publ., 2019. Vol. 1. 288 p.; Vol. 2. 308 p.

Дата надходження до редакції — 10.03.2020

Дата затвердження редакцією — 12.03.2020